

УДК 316.325:316.354

ГРОМАДЯНСЬКА НЕПОКОРА ЯК КОНТЕКСТ ДЛЯ НАВКОЛОФУТБОЛЬНИХ СУБКУЛЬТУР

Артьомов Павло Миколайович – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Стаття присвячена аналізу навколофутбольних субкультур як феномену громадянського суспільства, що набуває свого розвитку в сучасній Україні. Зроблено акцент на взаємовідносинах між різними суб'єктами громадянського суспільства. Надано визначення та схарактеризовано феномен громадянської непокори, а також факторів, що сприяють його поширенню в українському суспільстві. Підкреслено зростання значущості неформальних молодіжних об'єднань у цьому процесі. Особлива увага приділена ролі субкультур футбольних фанатів і футбольних хуліганів в реалізації акцій громадянської непокори. Зазначено, що реалізація громадянської непокори навколофутбольних субкультур може мати як позитивні, так і негативні соціальні наслідки.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянська непокора, навколофутбольні субкультури, футбольні фанати, футбольні хулігани.

Статья посвящена анализу околофутбольных субкультур как феномена гражданского общества, который приобретает свое развитие в современной Украине. Сделан акцент на взаимоотношениях между различными субъектами гражданского общества. Дано определение и охарактеризован феномен гражданского неповиновения, а также факторы, способствующие его распространению в украинском обществе. Подчеркнут рост значимости неформальных молодежных объединений в этом процессе. Особое внимание уделено роли субкультур футбольных фанатов и футбольных хулиганов в реализации акций гражданского неповиновения. Отмечено, что реализация гражданского неповиновения околофутбольных субкультур может иметь как положительные, так и отрицательные социальные последствия.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданское неповиновение, околофутбольные субкультуры, футбольные фанаты, футбольные хулиганы.

The article is devoted to analyzing the football-related subcultures as a phenomena of civil society, which is forming in Ukraine now. Attention is accented on relations between different actors of civil society. Defined and characterized the phenomenon of civil disobedience, also analyzed the contributing factors of its propagation in Ukrainian society. Emphasized an increasing informal youth associations' importance in this process. Paid special attention to the role of football fans' and football hooligans' subcultures in civil disobedience, particular in events that took place in Ukraine at the end of 2013-2014. Noted that realization of civil disobedience by aboutfootball subcultures may have positive and negative social consequences.

Keywords: civil society, civil disobedience, football-related subculture, football fans, football hooligans.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві в останні десятиліття, актуалізують появу нових соціальних феноменів та інститутів, становлення громадянського суспільства, що потребує глибокого наукового, зокрема соціологічного, аналізу. При цьому надзвичайної актуальності набуває дослідження взаємовідносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Можна говорити про два основні вектори розвитку цього процесу. Перший із них пов'язаний з формалізованою комунікацією, яка регламентована юридичними нормами активності громадських організацій, добровільних об'єднань громадян тощо. Другий – з різноманітними формами громадської активності, які пов'язані з самоорганізацією.

Події, що розгортаються в Україні починаючи з листопада 2013 р., актуалізують необхідність соціологічного аналізу таких форм взаємовідносин між соціальними інститутами, що провокують громадянську непокору та протестну поведінку різних груп українського суспільства, в тому числі футбольних фанатів.

Метою цієї публікації є аналіз феномену громадянської непокори та визначення ролі футбольних фанатів та футбольних хуліганів у реалізації масових суспільно-політичних акцій кінця 2013 – початку 2014 рр.

Реалізуючи цю мету, перш за все зазначимо, що вивченню різноманітних аспектів взаємодії влади та громадянського суспільства присвячено чимало наукових праць з соціології, політології, юриспруденції та інших соціогуманітарних наук. Проте, незважаючи на значний обсяг публікацій за зазначеною проблематикою, існує брак робіт, які були б присвячені аналізу феноменів протестної поведінки та громадянської непокори як одного із проявів існування громадянського суспільства. Наша публікація є спробою подолання дефіциту наукової інформації з означеної проблеми.

Отже, звернемось до аналізу поняття та феноменів громадянського суспільства.

Соціологічний дискурс не протиставляє державу і громадянське суспільство як підструктури самоорганізації соціуму. Громадянське суспільство визначається як система суспільних відносин, які існують поза державою. Важливим елементом громадянського суспільства є не лише відносини в рамках політичного поля, а й інші види і сфери соціальної інтеракції. Дж. Л. Коен і Е. Арато під громадянським суспільством розуміли сферу соціальної інтеракції між економікою і державою [1, с. 7]. Конкретизуючи та доповнюючи цю точку зору, можна зазначити, що громадянське суспільство є суспільством з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів, прав та свобод людини і громадянина [2]. В рамках вітчизняної соціологічної науки великої уваги надається аналізу формалізованих типів активності громадських організацій і добровільних об'єднань громадян. Так, наприклад, В. Нікітін визначає громадянське суспільство як сукупність суспільних відносин, що відповідно до чинних норм права та традицій реалізуються членами суспільства самостійно без опосередкування з боку органів державної влади [3, с. 69]. У громадянському суспільстві існують вільні об'єднання та асоціації громадян, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею [4, с. 85]. Розвиваючи цей підхід, І. Воронов відзначає, що громадянське суспільство діє в межах національного права, однак об'єднання, що добровільно сформувалися, перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, покликаної створювати умови для їхнього вільного розвитку [5, с. 13]. Таким чином, громадянське суспільство, з одного боку, формує передумови, а з іншого – є безпосередньою передумовою соціально-правової держави. Підсумовуючи наведені вище інтерпретації поняття та ролі громадянського суспільства, зазначимо, що громадянське суспільство є самоорганізованою й саморегульованою сферою публічних відносин. Незважаючи на розмаїття підходів щодо визначення поняття «громадянське суспільство» та його сутності, переважна більшість дослідників погоджується з тим, що основною функцією громадянського суспільства є задоволення духовних, матеріальних і соціальних потреб його членів.

У контексті нашої публікації звернемось до одного з аспектів реалізації цієї функції – захисту громадян та громадських об'єднань від незаконного втручання в їхню діяльність державної влади. Реалізації цієї функції передбачає активну участь громадян у формуванні суспільної думки, у виборчих кампаніях і референдумах, акціях підтримки чи протесту. Органами влади така поведінка найчастіше трактується як екстремістська, разом з тим право на громадянську непокору в ряді наукових робіт розглядається як одне з важливих політичних прав [6].

Події в Україні 2013-2014 років поставили значно більше запитань, аніж дали відповідей щодо особливостей розвитку громадянського суспільства в нашій країні. Одним з таких запитань можна вважати питання щодо ролі футбольних фанатів як суб'єкта громадянського протесту.

Протягом багатьох років громадсько-політична активність українського суспільства здебільшого обмежувалась електоральною поведінкою його членів. Обмеження кількості активних представників політичних та економічних еліт за допомогою фінансових бар'єрів, корупції або інформаційних маніпуляцій сформували нові типи соціальних інтеракцій між владою та суспільством, які усунули громадян від прямого впливу на політичні процеси, унеможливили інтелектуальну і кадрову конкуренцію, підмінивши її партійним або імперативним квотуванням. Таким чином, формальні типи комунікації, які регламентовані юридичними нормами та механізмами активності громадських організацій чи добровільних об'єднань громадян, стали фактично неефективними або малоефективними. З іншого боку, соціальна активність громадян останні роки поступово зростала. За таких умов виникла необхідність у суттєвих змінах у відносинах влади та суспільства, у розвитку неформалізованої інтеракції між ними. Здійснюючи аналіз процесів, що відбуваються в українському суспільстві, зокрема в контексті взаємодії суспільства і влади, ми звернулись до аналізу громадянської непокори в теоретичних студіях Д. Коена і Е. Арато [1]. Вони говорять про ліберальне та демократичне розуміння громадянської непокори. Ліберальне розуміння допускає наявність у суспільстві тих чи інших груп меншин, чії інтереси зневажаються, а права порушуються. В рамках ліберальних концепцій громадянська непокоря визнається

як маргінальне явище консенсусної політичної культури, як відхилення від норми, що може і має бути усунуто внесенням коректив у механізми функціонування конституційної та правової систем, завдяки чому і забезпечується загальнонаціональна згода.

В рамках демократичних концепцій громадянська непокоря розуміється як цілком природний наслідок розвитку суспільства, що не відповідає існуючій правовій системі, зумовлюючи необхідність певних змін у правових інститутах, у тому числі в конституції. Громадянська непокоря вказує правлячій еліті на необхідність змін, що відповідають новим суспільним потребам. Громадянська непокоря визначається в демократичних концепціях не лише як протест меншин, права яких порушені, але і як результат та показник зростаючих протиріч між правовою системою і динамічною реальністю суспільного життя. Актами непокори громадянське суспільство сигналізує про наявність суттєвих проблем у взаєминах з державною владою. Подібні процеси дозволяють державним і правовим інститутам адаптуватися до різноманітних суспільних практик.

Варто зауважити, що громадянське суспільство знаходиться між легітимністю і легальністю. Громадська самодіяльність легітимує нові форми суспільної діяльності, спонукаючи державу реагувати на них, приймаючи закони і правові норми, тобто розширювати рамки легальності. Демократичні суспільні системи зазвичай створюють простір для легальних форм громадянської непокори і виробляють механізм конструктивної реакції на акти такої непокори. Коли ж рамки легальності жорстко обмежують прояви протестних настроїв в акціях громадянської непокори, виникають деструктивні конфлікти, здатні підірвати політичну і правову стабільність суспільства.

Повертаючись до аналізу українського соціально-політичного контексту, зауважимо важливу роль молоді в процесі формування громадянського суспільства, зокрема завдяки створенню та активній діяльності молодіжних громадських організацій. Залучення молоді до активного громадського життя надає їй можливість не тільки реалізовувати свої особистісні знання та навички, але й захищати свої права та інтереси. Проте стратегія створення громадських організацій «згори» з метою вирішення конкретних задач державної влади призводить до того, що багато молодіжних організацій не відповідають своєму прямому призначенню і активізуються лише під час передвиборчих перегонів, виступаючи інструментом здобуття електоральних симпатій певними політичними партіями. Здебільшого діяльність молодіжних громадських організацій зводиться до банального розповсюдження агітаційної продукції чи організації певних акцій на підтримку тієї чи іншої політичної сили.

Відсутність ефективної системи громадських організацій актуалізує роль молодіжних субкультур, а низький рівень громадсько-політичної активності молоді до певної міри компенсується її субкультурою активністю.

Особливого соціального значення в умовах зростаючих протиріч між державною владою і динамічною реальністю суспільного життя набувають молодіжні субкультури, які мають певний ступінь структурованості. Прикладом подібної субкультури можуть бути футбольні фанати, зокрема так звані ультрас та футбольні хулігани [7]. Повсякденні практики в рамках цих субкультур здебільшого можна описувати в термінах, які характерні для ліберальних концепцій непокори.

Підкреслимо, що футбольний хуліганізм – це специфічна субкультура, прояви якої мають асоціальний характер [8]. Останнє, тобто агресивність субкультури футбольних хуліганів, призводить до поширення моральних панік у суспільстві. Звичайно, ці паніки не є безпідставними. Проте упереджене ставлення до футбольних хуліганів з боку правоохоронних органів, випадки протизаконних дій останніх по відношенню до відвідувачів футбольних стадіонів, медійний дискурс (як західноєвропейський, так і пострадянський, у тому числі вітчизняний), який постійно нав'язує образ футбольного хулігана як справжнього монстра, провокують нагнітання моральних панік щодо футбольного хуліганізму, призводить до формування неадекватного уявлення про названий феномен.

Футбольний хуліганізм та прояви субкультури футбольних ультрас в офіційному та медійному дискурсах за умов моральних панік маркувались та й досі маркуються як маргінальні явища, що позиціонуються як відхилення від нормального футбольного вболівання. Характеризуючи зазначену групу, перш за все підкреслимо, що футбольні хулігани - це добре організовані угруповання, які складаються з молодих, фізично міцних чоловіків, більшість з яких займаються єдиноборствами. Вони беруть участь у доволі жорстоких бійках між фанатами ворогуючих команд. Варто також враховувати оточення цих угруповань, тобто молодих фанатів, які не входять до складу угруповань, але готові до участі у протистояннях з опонентами на стадіоні або до бійок на вулицях міста. Це, дійсно, серйозний силовий ресурс, який не можна недооцінювати, але не варто й переоцінювати. Фанати та навіть угруповання футбольних хуліганів не можуть успішно протистояти регулярній армії або іншим збройним формуванням. Проте вже у сутичках зі спецпідрозділами органів внутрішніх справ багато залежить від кількості людей з кожного боку. У протистоянні ж з будь-якою іншою вуличною силою – натовпом

протестувальників, групою спортсменів, навіть бригадою співробітників охоронного агентства – фанати потенційно можуть перемогти. На їхньому боці досвід міських зіткнень, тактика групового бою, гарна фізична форма, «відчуття ліктя» та усвідомлення братерства.

В подіях, що мали місце останні півтора роки не лише в Києві, але майже по всій території України, було наочно продемонстровано потенціал футбольних хуліганів. Під час Євромайдану в Києві важко було виокремити безпосередньо футбольних хуліганів і навіть футбольних фанатів серед активних учасників акцій громадянської непокори, але в регіонах (Харків, Донецьк, Дніпропетровськ тощо) саме футбольні фанати та футбольні хулігани стали активним суб'єктом цих акцій. У цьому контексті надзвичайно важливим є той факт, що між відвертими антагоністами у футбольних уподобаннях, які вдавались, у тому числі, до насильницьких навколофутбольних практик, на індивідуальному та загальнонаціональному рівнях було досягнуто домовленості щодо тимчасового припинення взаємної агресії, а згодом було публічно заявлено щодо укладення загальнофанатського перемир'я. Для українського суспільства такий розвиток подій став неочікуваним, проте всередині руху футбольних фанатів і навіть футбольних хуліганів подібні практики не є винятковими. Так, наприклад, практика перемир'я та взаємодії навколофутбольних антагоністів активно використовується під час матчів національної збірної, тому не варто переоцінювати значення публічного фанатського перемир'я. Субкультури футбольних фанатів та футбольних хуліганів достатньо консолідовані, а рівень взаємодії між навколофутбольними антагоністами значно вищий, ніж в рамках інших молодіжних субкультур. Проте спільні фанатські марші, що починалися в більшості українських міст як виявлення громадянської позиції та позиціонували футбольних фанатів як окремого суб'єкта громадського процесу, призвели спочатку до масових бійок та безладів у Харкові, а згодом і до трагічних подій в Одесі. Відповідальність за це лежить не лише на футбольних фанатах чи футбольних хуліганах, тому що в залежності від ситуації діяльність та бездіяльність правоохоронців стали важливим чинником ескалації безладів.

Варто визнати, що акти непокори, суб'єктами яких стають фанатські угруповання та угруповання футбольних хуліганів, можуть реалізовуватись та використовуватись не лише в рамках громадянської непокори. Тому активність представників цих субкультур у подальшому може знайти своє вираження як в участі в рейдерських захопленнях і захисті від них, організації провокацій, нарешті, нападах на політичних супротивників, так і в охороні масових заходів.

Соціологічний аналіз процесів, що відбуваються в середовищі футбольних фанатів чи футбольних хуліганів та розуміння вектору їхньої активності дозволить не лише прогнозувати й мінімізувати негативні соціальні наслідки цих процесів, але й переорієнтувати цю активність у правове поле та прийнятні для громадянського суспільства форми.

Література:

1. Коэн Д. Л. Гражданское общество и политическая теория / Д. Л. Коэн, Э. Арато ; [пер. с англ. ; общ. ред. И. И. Мюрберг]. – М. : «Весь Мир», 2003. – 784 с.
2. Нижник Н. Контроль у сфері державного управління / Н. Нижник, О. Машков, С. Мосов // Вісник УАДУ – К., 1998. – № 2. – С. 23–31.
3. Нікітін В. В. Особливості формування громадянського суспільства в Україні / В. В. Нікітін // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2003. – № 2 (16) : у 2-х ч. – Ч.1. – С. 67–74.
4. Піча В. М. Політологія : [навч. посібн.] / В. М. Піча, Н. М. Хома – К. : Каравела; Львів, 2000. – 328 с.
5. Воронов І. О. Виклик «Левіафану» : еволюція і перспективи громадянського суспільства : [монографія] / І. О. Воронов. – К. : Генеза, 2007. – 400 с.
6. Деметрадзе М. Р. Политико-правовые аспекты гражданского неповиновения / М. Р. Деметрадзе // Полис. – 2007. – № 4. – С. 83-99.
7. Football Violence in Europe [Електронний ресурс] / [P. Marsh, K. Fox, G. Carnibella, J. McCann, J. Marsh]. – Режим доступу: http://www.sirc.org/publik/football_violence.html
8. Артёмов П. М. Субкультура футбольных хулиганів: особливості прояву та соціологічного вивчення на пострадянському просторі / П. М. Артёмов // Український соціум: соціологія, економіка, політика // Науковий журнал. – Київ, 2005. – №2-3(7-8). – С. 20-25.